

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕДАВНОМИНУЛОГО ДИСКУРСУ

Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси 1950–1980-ті роки в УРСР. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 260 с.

Нещодавно українське мовознавство поповнилося монографією Олексія Зарецького “Офіційний та альтернативний дискурси. 1950–1980-ті роки в УРСР”. В Україні останнім часом з’являється замало лінгвістичних досліджень, тож уже сам факт виходу такого видання можна тільки вітати. Анотація адресує книжку не лише лінгвістам, а й культурологам та історикам, і цілком слушно, адже невід’ємним компонентом дискурсу є широкий, екстралінгвістичний, контекст – культурний та історичний, – а його описові та аналізові присвячено значну частину дослідження.

Згадуючи у вступі про різноманітність підходів до категорії дискурсу, запровадженої у науковий обіг американським лінгвістом З.Харрісом у 1950-і рр., О.Зарецький демонструє власне підхід Харріса: аналіз текстів у контексті загальної соціокультурної ситуації. Автор аналізує також особливості творення та функціонування текстів – політичних документів та інших жанрових різновидів, за тематикою дотичних до політичної ситуації зазначеного історичного періоду, а це засвідчує звуження у трактуванні категорії даного дискурсу до поняття політичного.

Своє дослідження О.Зарецький проводить на двох рівнях: макроаналізу (при цьому враховується контекст, застосовуються індикатори культури) та мікроаналізу – текстовий рівень, на якому дослідник обмежується переважно описом лексичних асоціативних рядів.

Офіційний дискурс (ОфД) в Україні 50–80-х рр., згідно із дослідженням, мав свою суперструктуру – Програму КПРС. Світ, змодельований у суперструктурі та підпорядкованих їй дискурсах (постановах з’їздів, пленумів партії, статтях енциклопедії, газетних статтях і т.ін.), за словами Зарецького, – *літературний*, тобто умовний, вигаданий; це міф, основний герой якого – народ-будівник комунізму. Автор ОфД характеризується як загадкова постать, анонімна і колективна. На стадії зародження дискурсу визначається

його невід’ємна складова – тотальний контроль (редакторів, цензорів, директивних органів), з чого випливає багаторазовість трансформації тексту. Підкреслено цікавий момент в аспекті сприйняття ОфД – пошуки читачем підтексту, відповідно – знову контроль над сприйняттям, так би мовити, “контроль сприйняття тексту простим читачем, здійснюваний вибраними читачами”. Якщо міф “простим” читачем не сприймається, це трактується “вибраними” як злочин із відповідними позанауковими наслідками.

Згідно з утіленням в ОфД міфом, сам він належить до категорії добра, будь-який альтернативний – до зла. Отже, офіційний дискурс досліджуваної доби Зарецький трактує як політичне міфотворення, що залежно від часу і зміни політичної верхівки частково змінювалося, набувало деяких індивідуальних мовних рис, але ключові образи залишалися незмінними (типу – *радянський спосіб життя, побудова комунізму*).

На думку автора, сама суть більшовицької системи та її ідеології спричинилась до виникнення опозиції всередині суспільства, яка сформувалася внаслідок повільного, болісного і часто суперечливого осмислення більшовицьких міфів; передусім це т.зв. шістдесятники. Переважно вони і були авторами альтернативного дискурсу (АлД). Дослідник вважає, що в АлД світ моделюється з позицій здорового глузду, національного та європейського світосприйняття. Суперструктури він тут не вирізняє, ідеалом АлД визначає не міфічне, а реальне громадянське суспільство з горизонтальними суспільними зв’язками, з високим рівнем політичної та правової культури, матеріальної забезпеченості, культом особистої свободи та людської гідності. Автор кваліфікує АлД як вияв моральної, культурницької та громадсько-політичної опозиції радянській системі.

Піддаються осмисленню такі поняття, як *дискурсивний блок*, що стосується часової приналежності або ідеологічного наповнення – альтернативності чи

офіційності; визначаються *дискурсивні функції тексту та соціально-політичні функції тоталітарного дискурсу, дискурсивна стратегія, концептуальна побудова дискурсу*, описуються *підсистеми дискурсу*, його стилістичні *характеристики*. На нашу думку, лінгвістична метамова книжки потребує чіткішої структуризації.

Альтернативний дискурс поділено на тексти “перехідні” і власне антирадянські. Визначено ознаки альтернативності у дискурсі — небажана, підозріла, чужа тематика (напр., висвітлення історії України з національних позицій), відсутність оцінності хороший/поганий у більшовицькому розумінні, відсутність псевдосинкретизму (уявної науковості), вживання неприйнятних для ОфД слів (напр., *самозбереження народу* в “Соборі” О.Гончара), вживання ключових слів ОфД у небажаних контекстах (“Національна політика Радянського Союзу *аналогічна національній політиці Російської імперії*”), використання слів із невластивим стилістичним забарвленням (“*Інтернаціоналізм чи русифікація*”). Детальнішому аналізу піддано такі альтернативні тексти: есей Є.Сверстюка “Іван Котляревський сміється”, роман “Собор” О.Гончара, рецензія Є.Сверстюка “Собор у риштованні”, робота Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, “Лист-протест 139”, “Репортаж із заповідника імені Берії” В.Мороза та “Київський діалог” В.Марченка. Характерно, що всі згадані дискурси аналізуються неодмінно в контексті реакції на них офіційного дискурсу: рецензій, синхронних текстів дотичної тематики ОфД, памфлетів, судових постанов. Загалом у монографії значно більше уваги приділено саме ОфД. В останньому розділі дослідження визначено типологічні особливості ОфД, що постають у зіставленні з іншими видами тоталітарної мови — дискурсом третього рейху, дискурсом кримінальних спільнот. Інваріантними для тоталітарних мов автор вбачає передусім функції — магічну: “Навійте своїм побожний жах, залякайте ворогів” та прагматичну —

закріплення своєю мовою своєї влади, а також семантицид і логоцид.

“Осмилення структур офіційного та альтернативного дискурсу в рамках лінгвістичної методології”, — так формулює дослідник свою мету, якої й досягає, однак часом історико-культурні аспекти так захоплюють його, що він мимохіть сам виправдовується перед читачем: “Пропоноване дослідження не є аналізом суспільних процесів, а лише дискурсу...” (с.99), — після чого повертається до висвітлення мовних явищ. Варто насамкінець зазначити, що екскурси в історію коректно висвітлюють більшовицьку ідеологію і політику, реалізовані в Україні за часів СРСР, їхні прецеденти і походження, а також вияви наслідків більшовизму в сучасній етнокультурній ситуації України. Ці екскурси являють собою майстерні науково-публіцистичні есеї, що могли б оформитися в окрему книжку, пор.: “Низка глобальних проблем України сьогодні є виявом деформацій, які залишились у спадщину від СРСР. Громадська думка подає їх, як правило, в емоційній, синкретичній формі: духовне зубожіння, низька культура людей, продовження русифікації, псевдоамериканська субкультура підростаючого покоління, злиденне животіння багатьох людей тощо. Етнокультурний субстрат СРСР в Україні досить значний. Культурний простір розпадається на західний та східний регіони, поза сумнівом, наявна також опозиція: місто — село. Частина громадян України — носії як українського, так і імперського етнокультурних типів і має проблеми зі своєю самоідентифікацією” (с.42).

Монографія Олексія Зарецького — це цікаве й актуальне дослідження, яке завершують додатки: тексти В.Чорновола “Лихо з розуму”; “Лист-протест 139”; Є.Сверстюка “Собор у риштованні”; листи В.Марченка та ін., що дають можливість читачам ознайомитися з ними в новій етнокультурній ситуації України.

Наталя Сидяченко